

aquesta data pot passar a la nostra Universitat, i hi exerceix la seva tasca docent (cursos de llatí, de sànscrit i de grec modern, ultra els de grec clàssic) fins a la seva mort. Durant l'any escolar 1908-1909 explicà, amb el doctor Ferran Crusat, un curs de gramàtica comparada del llatí i del català en els Estudis Universitaris Catalans. Fou també professor de llatí durant quinze anys (1915-1930) de l'Escola de Bibliotecàries de Barcelona, de la qual ocupà la direcció. Els seus mèrits l'havien dut a formar part de les diverses acadèmies, a més de l'Institut: l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'Association pour l'Encouragement des Études Grecques de París, la d'Atenes i l'Academia Sevillana de Buenas Letras.

En esclatar la Guerra Civil, l'any 1936, fou separat del professorat universitari, acusat de desafecte al règim. Els seus col·legues a la Facultat, amb un bell gest de companyonia, iniciaren gestions per tal que fos reintegrat a la seva Càtedra. Estava escrit, però, que el professor Segalà no tornaria a explicar a la nostra Universitat: en els bombardeigs intensos a què fou sotmesa la ciutat de Barcelona el mes de març de 1938, s'esfondrava, el dia 17, la casa on ell vivia. Dies després era extret d'entre la runa el seu cadàver, voltat dels seus llibres de treball i dels materials, ara dispersos, d'un gran diccionari grec-espanyol en què havia treballat tota la seva vida.

En plànyer la seva mort, no podem menys que lamentar la pèrdua d'aquests materials que serà difícil de refer i que tan útils haurien estat per a la consolidació dels estudis grecs a casa nostra.

Eduard Fontserè i Riba

(01.03.1870 - 18.09.1970)

Eduard Fontserè i Riba

PER JOSEP ENRIC LLEBOT RABAGLIATI

Introducció

A bans de redactar aquesta semblança, jo ja coneixia alguns dels treballs del doctor Fontserè. Havia utilitzat l'assaig d'un vocabulari meteorològic català que publicà l'any 1948 als «Arxius de la Secció de Ciències» de l'Institut; havia fullejat amb curiositat i admiració l'*Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*, publicat l'any 1935,

i havia llegit el text que va escriure a la revista *Nova Ibèria* l'any 1937, publicat l'any 1982 per la revista *Ciència* amb el títol «Sobre les ciències d'observació a Catalunya».

Per preparar aquesta semblança, he hagut d'anar a beure a molt bones fonts biogràfiques sobre la vida científica del doctor Fontserè, especialment a la biografia escrita pel seu gendre Josep Iglésies; als treballs d'Antoni Roca i Rosell publicats a *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica*; al *Butlletí de les Societats Catalanes de Física, Química, Matemàtiques i Tecnologia*, i als treballs publicats a la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, de Josep Raso Nadal i de Joaquim Cabeza i Valls.

Després d'aquestes i altres lectures d'alguns treballs científics i alguns discursos del doctor Fontserè, no puc amagar un sentiment d'admiració en trobar-me davant d'un home actiu i rigorós en el seu treball personal que, a més de bon científic, també fou molt dinàmic, tant en la creació d'infraestructures bàsiques de recerca a Catalunya com en la creació d'associacions i organitzacions que divulgaven la ciència. A la vegada, el doctor Fontserè visqué intensament el seu país en moments no gens fàcils. Sabé mantenir el seu tarannà obert però ferm en les seves conviccions.

En la semblança que a continuació presentaré, les lògiques limitacions de temps m'impedeixen fer un repàs complet a la seva obra. Comentaré, només, els fets que he considerat més representatius de la seva vida científica.

L'inici

Eduard Fontserè i Riba va néixer a Barcelona, el dia 1 de març de 1870, a la casa de la família, situada al número 24 del carrer Nou de la Rambla. El seu pare, Eduard Fontserè i Mestres, era mestre d'obres i de camins i el seu avi patern, Josep Fontserè i Domènech, era l'arquitecte municipal de Barcelona. Un oncle seu, Josep Fontserè i Mestres, fou també funcionari municipal, mestre d'obres i de camins, i fou el projectista i constructor del parc de la Ciutadella, del mercat del Born i de tota la urbanització del seu entorn.

El jove Fontserè es matriculà als set anys d'edat a l'institut de segon ensenyament per cursar el batxillerat, el qual va acabar set anys després. Eduard Fontserè, seguint en certa manera la tradició familiar, volia fer la carrera d'arquitectura, tot i que el seu pare era partidari que es decantés pel comerç. Intentant conciliar les dues opcions, Fontserè ja havia cursat durant el batxillerat algunes assignatures de comerç i en un parell d'anys més aprovà les assignatures i els exercicis del peritatge mercantil. Però mai va sol·licitar-ne el títol: ens consta que ell es considerava massa ingenu per a dedicar-se al comerç. Així, l'any 1885, es va matricular a la Universitat de Barcelona, al curs preparatori comú per a ar-

quitectura i ciències físiques i matemàtiques. En acabar-lo, es va decantar per les ciències, potser cedint al consell patern que argumentava que la carrera d'arquitecte era massa llarga. La Facultat de Ciències, aleshores, era molt minoritària i els pocs alumnes no tenien altres il·lusions que estudiar per a catedràtics d'institut. Fontserè era disciplinat i bon estudiant, però també molt inquiet i apassionat pels moviments estudiantils i polítics de l'època. És en aquest context quan coneix Pere Coromines, estudiant de dret que destacava, però, com un inquiet activista universitari. Fontserè obté el grau de llicenciat l'octubre del 1891, amb la qualificació d'excel·lent, però les seves inquietuds científiques ja l'havien portat a començar la seva tasca investigadora un any abans, realitzant observacions astronòmiques. Quan Fontserè tenia vint-i-un anys apareix al butlletí de la Societat Astronòmica de França el seu primer treball referent a l'observació de les taques solars.

Per a obtenir el doctorat en Ciències, va matricular-se com a alumne lliure a la universitat de Madrid el curs 1891-1892. A finals d'aquell curs, va haver de traslladar-se a aquesta capital per assistir a les classes. Allà va conèixer el físic Eduardo Lozano, amb qui col·laborà durant la seva estada a Barcelona i que més tard esdevingué director de l'organització meteorològica espanyola. A Madrid, Fontserè coincidí també amb Amadeu Vives, David Ferrer i Pere Coromines. Aquest darrer hi complia un exili judicial degut a l'activitat política abans esmentada. David Ferrer festejava amb Rosa Sensat i Pere Coromines, amb Celestina Vignau, dues mestres catalanes que, pels seus estudis, també residien a la capital espanyola. Durant les hores de lleure, els sis amics aprofitaven les infraestructures culturals de la capital mentre creaven i consolidaven una profunda amistat.

A l'inici de 1893, Fontserè tornà a Barcelona amb un gran afany de fer coses i d'implantar nous mètodes de treball. A Barcelona, es retrobà amb els companys amb els quals havia fet pinya a Madrid. Amb ells i altres joves inquiets, catòlics i anarquistes es reunia al cafè l'Alhambra, a la plaça de Catalunya. Mai, però, milità en un partit polític, ni en temps de la República, quan Nicolau d'Olwer l'incorporà a una candidatura d'Acció Catalana per a diputat a la Generalitat. Poc després, el mes de maig de 1893, va defensar la seva tesi doctoral. Fontserè trià un tema d'astronomia, per a la seva memòria de doctorat, i es va centrar en l'estudi de la rotació del Sol. Per provar de determinar-la, utilitzava l'observació de les taques solars i altres manifestacions de la física solar, com ara l'espectre en punts oposats del Sol i les variacions del camp magnètic terrestre, que se sabia que estava influït per l'activitat solar. Tot i que no s'exigia que la memòria fos original, segons explica Antoni Roca,¹

1. Vegeu Antoni Roca i Rosell (1995), «Eduard Fontserè i Riba (1870-1970). La meteorologia professional», dins de J. M. Camarasa i A. Roca i Rosell, *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica*, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca, p. 859-908.

el treball de Fontserè és un notable resum i una discussió de les recerques sobre la qüestió portades a terme fins llavors, i inclou un treball personal fet a partir de diverses sèries d'observacions de taques solars i de dades espectroscòpiques. A finals de 1894, Eduard Fontserè ja tenia el títol de doctor en ciències físiques i matemàtiques.

El Servei Horari municipal

Abans de marxar a Madrid, Eduard Fontserè havia entrat com a ajudant a l'observatori cronomètric particular del senyor Josep Ricart i Giralt, encarat principalment a la marina mercant. Després de doctorar-se, hi treballà de bell nou. Els vaixells arribats a Barcelona enviaven els seus cronòmetres a l'observatori del senyor Ricart, situat al carrer de la Mercè, a Barcelona, vora la plaça de Medinaceli, que els eren retornats abans de reprendre el viatge. La importància del port de Barcelona i la necessitat que tenia el mariner de tenir coneixement exacte de l'hora al meridià d'origen per a determinar la posició a alta mar féu que els serveis del dit observatori adquirissin una importància extraordinària i que fos reconeguda l'escrupolositat del doctor Fontserè en els seus treballs.

L'any 1891, l'Acadèmia havia creat el Servei Horari oficial a partir d'un conveni amb l'Ajuntament de Barcelona. Com que les instal·lacions d'aquest servei encara no estaven a punt, alternativament fou utilitzada l'oficina de comprovació de cronòmetres propietat de Josep Ricart i Giralt. Des de 1893, Fontserè treballà amb Ricart en aquest servei horari. Es féu càrrec de les operacions diàries de mesura del temps local i del manteniment de l'hora de diferents rellotges públics. De fet, l'Ajuntament de Barcelona havia publicat una ordre que advertia el veïnat que havia de considerar-se com a oficial a la ciutat el temps mitjà local donat per l'Acadèmia de Ciències i Arts, i que servien de patró el rellotge del frontis de l'edifici de l'Acadèmia, a la Rambla de Barcelona, amb una aproximació d'un minut, i un altre rellotge, instal·lat aleshores a la biblioteca de la corporació acadèmica, amb una precisió d'un segon.

El mateix any 1893, Eduardo Lozano, un catedràtic de Física escollit membre de l'Acadèmia esmentat abans, emprengué la creació d'una entitat de promoció de la recerca, amb l'ajut del seu amic Ramon Larroca, governador civil de Barcelona, i d'Eduard Conde, propietari dels magatzems El Siglo, que aportà importants quantitats econòmiques. Aquesta entitat que rebé el nom de Sociedad Española Protectora de la Ciencia centrà les seves activitats a ajudar econòmicament els joves llicenciats en ciències perquè poguessin fer el doctorat. També es complementaren els ajuts amb l'organització de cursos —càtedres— de matèries del doctorat que no s'explicaven a la Universitat de Barcelona. La pri-

mera càtedra impulsada per aquesta societat fou la d'Astronomia i va ser confiada a Eduard Fontserè. Aquesta càtedra tingué la seu a l'Acadèmia de Ciències i d'Arts, institució que acollia la societat esmentada. La Càtedra, tot i els limitats mitjans de què disposà, esdevingué el principal focus acadèmic en el camp de l'astronomia a Catalunya. Hi acudiren un nombre considerable de persones, entre les quals es pot esmentar Esteve Terrades, Paulí Castells o, l'aleshores amic de Fontserè, Josep Comas i Solà. Fontserè exercí aquesta Càtedra fins a la seva supressió, el 1909. Altres càtedres de la Societat, la de Termologia i la d'Inducció Electrodinàmica havien desaparegut abans, el 1901.

Sembla que, fruit de la tertúlia periòdica que feien alguns acadèmics, i a la qual acudia també Eduard Fontserè, va sorgir la idea de reconduir el projecte de la Diputació de Barcelona de construir al cim del Tibidabo un observatori meteorològic i un refugi. Fontserè fou l'encarregat de preparar el projecte per al qual reuní una molt abundant documentació sobre diversos observatoris europeus i sobre constructors d'instruments: alemanys, italians, anglesos i francesos. Fontserè redactà un projecte d'observatori que pretenia establir un servei horari; ser l'estació central de la xarxa meteorològica de Catalunya; dur a terme estudis astrofísics, càlculs i publicació d'efemèrides, i estudiar la «meteorologia endògena» (sismologia) a Barcelona. La part arquitectònica del projecte fou encomanada a l'arquitecte i acadèmic Josep Domènech i Estapà, i es va preveure instal·lar l'observatori al punt més alt de la serra de Collserola. Assabentats del projecte, els salesians s'hi oposaren, al·legant que ells tenien la primícia d'erigir un temple al mateix lloc, i hi recixiren de tal manera que l'observatori es construí finalment a l'emplaçament actual i s'encarregà l'adaptació del projecte a la nova ubicació a Josep Domènech i Estapà mateix i a Josep Comas i Solà, aleshores ja acadèmic. Econòmicament, el que facilità la construcció de l'observatori astronòmic fou la deixa de dues-centes cinquanta mil pessetes del marquès d'Alella, senyor Camil Fabra i Fontanilles, que permeté la seva compleció l'any 1904. La inauguració de l'observatori astronòmic, anomenat Observatori Fabra en honor del seu benefactor, i el nomenament del que havia estat el seu amic, Josep Comas i Solà, com a director de la secció astronòmica i director interí de meteorològica i sísmica, van fer entrar Fontserè en un període difícil de la seva carrera científica. Fontserè orientà aleshores la seva activitat cap a la docència a la universitat, el treball editorial i la divulgació científica.

Els raigs X

L'activitat i l'interès per la ciència del nostre home el portaren a participar en un esdeveniment singular: l'obtenció, per primer cop al país, de raigs X. Wilhem Conrad Röntgen, a fi-

nals de 1895, havia obtingut una radiació extraordinàriament penetrant quan experimentava amb un tub de raigs catòdics embolicat en una caixa de cartró negre. En féu un estudi complet, que publicà el 28 de desembre de 1895. La major part de científics, però, no conegueren la notícia de la nova radiació fins a mitjan gener de 1896 a través de la premsa, a partir d'un reportatge fet a Viena. La possibilitat de mirar sota la pell era una descoberta espectacular que donà la volta al món ràpidament gràcies al telègraf. A Barcelona, els físics també varen conèixer el descobriment dels raigs X pels diaris. A finals del mes de gener, utilitzant uns tubs de raigs catòdics de tipus didàctic que hi havia al Gabinet de Física de la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona, i després de molts assaigs, Lozano i Fontserè aconseguiren produir raigs X amb un petit tub que contenia sulfurs fluorescents. Al mateix temps, el llavors estudiant de medicina Cèsar Comas Llaberia, amb la col·laboració del metge Agustí Prió, dugueren a terme una sèrie de demostracions dels raigs X a la Facultat de Medicina iniciant, d'aquesta manera, la radiologia mèdica a Catalunya.

La sensibilitat humana i les oposicions

El 1896, Fontserè tingué un paper important en l'anomenat procés de Montjuïc, en el qual estava implicat el seu amic Pere Coromines. L'origen dels fets fou una bomba llançada al carrer dels Canvis Nous de Barcelona durant la processó del Corpus, i que causà sis morts i nombrosos ferits. En un entorn convuls i turbulent, amb una onada de terrorisme anarquista, la policia detingué més de quatre-centes persones, dirigents i intel·lectuals anarquistes, obrers, editors, etc. Dels detinguts, en foren processats vuitanta-set, dels quals cinc foren executats i seixanta-vuit condemnats a diferents penes. Entre els detinguts, i amb una petició de pena de mort, hi havia Pere Coromines i Montanya, que havia participat en la creació de diferents publicacions anarquistes. L'advocat defensor demanà als amics de Coromines i als altres acusats que presentessin testimonis de descàrrec. Finalment, s'hi avingueren Eduard Fontserè, David Ferrer i Amadeu Hurtado, junt amb el grup de *L'Avenç*, amb Massó i Torrents al capdavant. Es féu un escrit que signaren quaranta persones. El jutge, però, es negà a acceptar-lo, considerant-ho una manifestació col·lectiva. Fontserè reescrigué el document i el signà en solitari. Aquesta acció, com es pot comprendre, no exempta d'un risc personal, fou probablement decisiva perquè Coromines i altres salvessin la vida, tot i que no fou suficient per a evitar-li la presó i l'exili.

A finals de 1896, Fontserè es presentà a dues places de catedràtic a Barcelona, la de Cosmografia i Física del Globus i la de Geodèsia. No n'obtingué cap de les dues. Tres anys més tard, guanyà la Càtedra de Geodèsia, però la reforma dels plans d'estudi el por-

taren a la plaça de Mecànica Racional, una mica allunyada de la seva especialitat de recerca, però en la qual Fontserè romangué més de trenta anys. Amb una perspectiva més segura del seu futur econòmic, es casà a la tardor de 1900 amb una mallorquina, Margarida Marroig i Llompart.

El Servei Meteorològic de Catalunya

Catalunya tenia una certa tradició, pel que fa a l'activitat científica desenvolupada al voltant de la meteorologia. A mitjan segle XIX, la meteorologia científica començava a veure que podia donar suport a activitats, com la navegació i l'agricultura, que cada vegada anaven agafant més força. La construcció de les primeres xarxes de telègraf, que juntament amb el desenvolupament dels instruments permetien el seguiment d'esdeveniments meteorològics singulars, com les tempestes o les ventades, no era aliena a aquesta tendència. També influí el desenvolupament de les societats excursionistes, que inclogueren alguns aspectes meteorològics com a activitats centrals. Aquestes inquietuds s'ajuntaven a les d'alguns metges que, moguts pel seu esperit científic i interessats a poder investigar la relació entre el temps i el desenvolupament d'algunes malalties, construïren petites estacions meteorològiques.

A finals del segle XIX, també el món agrícola català estava atent a les qüestions meteorològiques, i prova d'això és la publicació dels resums mensuals d'observacions meteorològiques a les revistes de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Fruit d'aquestes inquietuds, i mogut també pel seu interès i coneixences personals, el director de la Granja Agrícola Experimental de la Diputació de Barcelona, senyor Hermenegildo Gorriá, posà a punt un observatori meteorològic i dinamitzà la creació de la Xarxa Pluviomètrica de Catalunya i Balears. Fontserè col·laborà amb la Granja Agrícola Experimental explicant matemàtiques i física i química i encarregant-se de la Xarxa. La professionalització que hi donà el nostre home fou motiu d'atenció en el Congrés Internacional que tingué lloc a París el 1900, per la qualitat de les dades i pel bon aprofitament dels recursos. En aquesta data però, la Xarxa estava propera a la dissolució: Fontserè guanyà la Càtedra a la Universitat i deixà la Granja Agrícola Experimental, i la Diputació perdé l'interès en el projecte. L'acció d'un empresari empordanès, Rafael Patxot i Jubert, mantingué viva la Xarxa i tingué cura del contacte amb alguns dels seus membres.

L'any 1909, Fontserè, finalment, és nomenat membre de l'Acadèmia de Ciències i Arts, i l'any 1911 succeeix a Esteve Terradas a la presidència de la Societat Astronòmica de Barcelona. També, paral·lelament, el 1912 és nomenat director de la Secció Meeo-

rològica i Sísmica de l'Observatori Fabra. Així, el 1913, Fontserè presentà un pla complet que es referia no només a l'organització de l'Observatori Fabra com a estació meteorològica, sinó que tenia en compte la xarxa d'observadors que s'articulava dins de la Societat Astronòmica de Barcelona i que, seguint la tendència internacional de l'època, pretenia promocionar els estudis aerològics, és a dir, els estudis de l'atmosfera lliure, incorporant-hi mesures d'altura. Fontserè negocià i obtingué l'ajut de l'Institut d'Estudis Catalans, i comptà amb el suport d'Esteve Terradas i d'Eugeni d'Ors, secretari de la Secció de Ciències, i amb el d'Enric Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona i fundador de l'Institut.

Els primers dies de 1914 començaren les observacions amb globus pilots des del terrat d'un edifici de la plaça d'Urquinaona, a Barcelona. Fontserè comptà amb l'ajut del seu deixeble i col·laborador Ramon Jardí. Fontserè i els seus col·laboradors estudiaren, mitjançant les seves observacions, els vents costers catalans, especialment la marinada. L'esclat de la guerra a Europa posà en perill la continuïtat dels treballs per manca de globus, però Fontserè aconseguí que un fabricant de Barcelona produís els globus de goma, i les observacions varen poder continuar. Els treballs sistemàtics de l'Estació Aerològica de Barcelona foren importants pel mateix coneixement dels vents, però també per l'aviació, en el moment que es plantejava l'establiment de les primeres línies regulars.

La creixent demanda de serveis que experimentà l'estació aerològica, juntament amb la professionalització que estava agafant l'Observatori Central, probablement unida al temor de perdre la recerca meteorològica catalana que tan bé representava Eduard Fontserè, va fer que el Consell Permanent de la Mancomunitat, probablement a instàncies del seu president, Josep Puig i Cadafalch, i del secretari de l'Institut, Eugeni d'Ors, demanés a Fontserè l'elaboració d'un pla per a la creació d'un servei meteorològic i de previsió del temps. El setembre de 1919, el Consell acordà la creació del Servei Meteorològic de Catalunya, i a començaments del mes d'octubre Fontserè ja va representar l'organització catalana a la reunió de serveis meteorològics que se celebrava a París, tot i que no fou fins dos anys més tard, el març de 1921, quan el Servei Meteorològic de Catalunya fou definitivament creat a l'edifici del Relotge de l'Escola Industrial. També fou aleshores quan Fontserè esdevingué membre de l'Institut. El Servei fou creat, doncs, per a ocupar-se de l'estudi de la climatologia general de Catalunya, la meteorologia agrícola, l'aerologia, la pluviometria i l'anemometria, els serveis de predicció i els serveis especials marítims.

El director del Servei era nomenat per l'Institut d'Estudis Catalans, i l'Institut proposà Eduard Fontserè per a aquesta funció. Un dels objectius principals del Servei fou la previsió del temps. Durant els primers mesos s'assajaren els avisos del temps, realitzats

amb les dades de la xarxa d'estacions i amb les informacions internacionals. L'octubre de 1922, s'inauguraren els avisos diaris que cada matí eren comunicats a la central de telèfons de la Mancomunitat, que els retransmetia a unes disset centrals comarcals que els feien públics. Pocs anys més tard, el 1927, s'inauguraren a Ràdio Barcelona les informacions del temps a través de la ràdio, en un programa que divulgava i orientava sobre les pràctiques agrícoles al país.

El Servei Català de Meteorologia i el seu director ràpidament aconseguiren molt bones relacions internacionals. La llista de les seves publicacions reflecteix la qualitat i la projecció del seu treball. Entre aquestes, s'ha de destacar *l'Atlas elemental de núvols*. Publicat per Gustau Gili l'any 1925, per a utilitat dels observadors de la xarxa meteorològica catalana per a l'estudi dels núvols, obtingué una ressonància internacional extraordinària. Se'n féu una traducció francesa, i l'any 1926 l'obra fou presentada al Congrés Meteorològic Internacional, celebrat a Viena. Va causar sensació i va merèixer grans elogis. Aquest atlas fou la base per a les quatre edicions en extracte de *l'Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel*, editades en anglès, alemany, francès i català, per a complir l'acord unànime de la Conferència de Directores de Serveis Meteorològics que havia tingut lloc a Copenhaguen, el setembre del 1929. L'edició fou patrocinada per Rafel Patxot i Jubert. Encara, amb el mateix títol, l'any 1935, es féu l'edició oficial en català de l'obra completa.

A finals de novembre de 1934, es reberen ordres telegràfiques de Madrid per a la suspensió de qualsevol activitat al Servei Meteorològic de Catalunya i, d'una manera particular, amb la prohibició de qualsevol intervenció personal del seu director a la Conferència de Directores de Serveis Meteorològics que havia de tenir lloc a Varsòvia el setembre de 1935. El text de la suspensió deia:

No figurando el Servicio Meteorológico español entre los traspasados por el Estado a la Generalidad en virtud del estatuto, no cabe pueda usted ostentar la representación como director del Servicio Meteorológico de Catalunya en la Organización Internacional Meteorológica que tendrá lugar en 1935 en conferencia de Directores de servicios de cada Estado.

En consecuencia, por orden del Excmo. Sr. Presidente del Consejo de Ministros en telegrama de ayer dispone que cese toda actividad meteorológica relativa a la región catalana por ser esta función relativa al Servicio Meteorológico Español...

Com a conseqüència d'aquesta ordre, el Servei hagué de suspendre totes les actuacions externes i, en particular, els avisos meteorològics diaris per ràdio, la publicació de la carta diària del temps i gairebé la totalitat de les relacions amb els seus col·laboradors i amb altres institucions científiques. El 6 de març de 1935, però, el Govern de la Ge-

neralitat de Catalunya publicà un decret en virtut del qual autoritzà la «represa de les activitats regionals del Servei Meteorològic de Catalunya tal com les exercia abans de la suspensió», i demanà a Fontserè que es fes càrrec dels avisos meteorològics que s'havien de radiar per les emissores locals de la radiodifusió.

Fontserè va aconseguir crear un servei meteorològic modern, científic i útil socialment, el qual donà prestigi al nostre país. Fruit de l'activitat i la dinàmica del seu director fou també la promoció, des de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans, de la instal·lació de dos observatoris meteorològics a Sant Jeroni, al massís de Montserrat, i al cim del turó de l'Home, al Montseny.

Fontserè com a promotor de societats i estudis

Un altre punt a destacar de l'activitat científica de Fontserè fou la promoció d'associacions en el camp de les ciències. Ja l'any 1893, just havent acabat el doctorat, participà activament a la Sociedad Española Protectora de las Ciencias. Poc després, formà part de la Societat Geogràfica de Barcelona, precursora de la creació d'una societat de meteorologia associada a la xarxa d'observadors de la Granja Agrícola Experimental, que no tirà endavant. Només les difícils relacions amb el seu amic de joventut, Josep Comas i Solà, feren que no encapçalés la fundació de la Societat Astronòmica de Barcelona. També tingué importants vincles organitzatius amb el Centre Excursionista de Catalunya. A partir dels anys trenta, les accions de Fontserè augmentaren, propiciant la creació, l'any 1932, de la Societat Catalana de Ciències Físiques, Químiques i Matemàtiques i, el 1935, de la Societat Catalana de Geografia. Aquestes societats ja no eren, però, associacions d'aficionats, ja que es tractava de societats filials de l'Institut d'Estudis Catalans, entitat de la qual fou president de la Secció de Ciències durant els anys 1933-1935 i 1936-1939 i en la qual, en la clandestinitat i ja jubilat des de 1942, participà en la represa de les activitats científiques.

La Universitat

Ja hem explicat, en un altre moment d'aquesta presentació, els inicis de la carrera científica del doctor Fontserè a la Universitat. La seva activitat a l'Institut d'Estudis Catalans i a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona pot fer la impressió que l'allunyava de les aules i de la vida universitària, però Eduard Fontserè es dedicà a la docència amb interès

i èxit. Molts dels seus alumnes recordaven les seves classes de mecànica, matèria que va haver d'explicar per circumstàncies alienes als seus interessos científics, lloant-les per la seva claredat i clarividència. Tampoc menyspreà les tasques de gestió docent a la Facultat de Ciències de la Universitat de Barcelona; com en tot el que feia, hi destaca la seva visió avançada i amb un profund sentit de país. Foren destacades les seves intervencions al II Congreso Universitario Catalán, el 1918, que va tenir gran ressò en tot l'entorn universitari espanyol i on se situa l'inici del concepte de l'autonomia universitària a Espanya.

L'any 1936, el doctor Fontserè formava part de la Junta Directiva de la Societat Catalana de Geografia com a delegat de l'Institut. Havia dut a aquesta Junta la iniciativa de crear a les universitats una llicenciatura de geografia, a base d'uns grups d'assignatures de ciències i de lletres ja establertes a les altres carreres. És a dir, que tal llicenciatura no representaria la creació de cap nova càtedra, o que tindria un «cost zero», com diríem actualment. Les gestions, també com passa ara, foren àrdues i llargues i no prosperaren fins que, esdevinguda autònoma la Universitat de Barcelona, el doctor Fontserè féu la proposta al Patronat de la Universitat, el qual, el 16 de juliol de 1936, demanà als doctors Fontserè i Bosch i Gimpera la rearticulació del projecte presentat sobre la llicenciatura de geografia en relació amb les facultats de Ciències i de Filosofia i la seva elevació al Patronat per a l'aprovació definitiva. Després del 18 de juliol, la iniciativa va quedar gairebé sense cap efecte pràctic. Fontserè fou jubilat quan complí setanta anys, el 1940. Era, aleshores, una persona venerada i respectada. Però si bé el seu treball a la universitat acabà no ho féu la seva activitat, que no s'aturà fins que les condicions físiques li ho permeteren.

Hi ha un aspecte de l'obra del doctor Fontserè que el va acompanyar durant tota la seva vida: la seva preocupació d'ensenyar i divulgar el seu mestratge a tots els entorns, des dels infants fins als adolescents, els estudiants i els treballadors. Resseguint la seva bibliografia ens trobem amb uns cent vuitanta títols² que abasten temàtiques tan diverses com les matemàtiques, la mecànica, l'electricitat, la meteorologia i la pedagogia. D'aquests títols, n'hi ha alguns que foren molt coneguts i tingueren una llarga vida, aleshores: el text *Elementos de ciencias físicas y naturales* va ser un llibre dels que avui en diríem «molt venuts». Editat per Gustau Gili, l'any 1911, l'any 1960 ja se n'havien fet sis edicions amb un total de cinc-cents mil exemplars.

2. Vegeu Joaquim CABEZA I VALLS (1991), «Eduard Fontserè, a més, mestre de minyons», dins de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 25, p. 95-103.

El final

Durant la seva llarga vida el doctor Fontserè rebé molts homenatges i distincions. Destaca el doctorat *honoris causa* concedit per la Universitat de Tolosa; la Medalla d'Or de la Diputació de Barcelona; la Medalla d'Or de la Ciutat al mèrit científic, de la ciutat de Barcelona, i molts d'altres. Se li reteren molts homenatges que la seva longevitat propicià.

L'any de la seva mort, en complir cent anys, el doctor Fontserè també rebé nombrosos homenatges públics i privats. Només una nota discordant: el Centre Excursionista de Catalunya promogué la instal·lació d'una placa a l'observatori del turó de l'Home per recordar que havia estat construït a iniciativa del doctor Fontserè. El Servicio Meteorológico Nacional es va negar a permetre-n'hi la instal·lació, alegant que no podia acceptar una inscripció en català.

El doctor Fontserè morí el 18 de setembre de 1970. Amb la seva mort desapareixia, en paraules del seu biògraf i gendre, Josep Iglésies, «un home bo, honest, austere i savi, emprenedor i tolerant però ferm en les seves conviccions i en la seva naturalesa de català».

Joaquim Miret i Sans

(17.04.1858 - 30.12.1919)

Joaquim Miret i Sans

PER M. TERESA FERRER I MALLOL

La senyora M. Teresa Ferrer i Mallol, membre de la Secció Històrico-Arqueològica, féu la semblança del senyor Joaquim Miret i Sans en el Ple de 17 de juny de 2002. El text de la semblança serà publicat en la *Memòria* de l'Institut del curs 2002-2003 i també, com és habitual, en la col·lecció «Semblances» de l'IEC.